

בקר למחקר

עבודות דוקטור

תפקיד המדיה החברתית בקרב קהילות מוחלשות באזורי סכסוך: מקרה הבוחן של הפלסטינים בירושלים המזרחית

מאיה דה-פריס קדם

בהנחיית פרופ' יפעת מעוז, המחלקה לתקשורת ועיתונאות, האוניברסיטה העברית בירושלים, אפריל 2019

בעבודת דוקטור זו נבחן האופן שבו פלטפורמות של רשתות חברתיות משמשות מרחב מקוון לביטוי של אמונות והזדהות לאומית, ולמוביליזציה של אקטיביזם פוליטי בקהילות מוחלשות שנמצאות בסיטואציה של סכסוך א-סימטרי עיקש. באופן ספציפי נבחנה הפלטפורמה של פייסבוק, אשר הייתה בעת המחקר הפלטפורמה הפופולרית ביותר, ובמיוחד הקהילה הפלסטינית בירושלים המזרחית שנמצאת במעמד של "שוליות כפולה" וחווה תהליכי שינוי מואצים בשל סוציאליזציה ישראלית לצד ביטויי התנגדות אלימה ולא אלימה.

באמצעות ניתוח איכותני-ממטי של תוכן דיגיטלי מתוך חמישה עמודי פייסבוק מרכזיים בירושלים המזרחית וראיונות עומק עם 16 תושבים פלסטינים מירושלים המזרחית המשתמשים בפייסבוק, נבחנו שתי השאלות הבאות:

1. באיזה אופן פלטפורמות מדיה חברתית בירושלים המזרחית משמשות כמרחב מקוון למוביליזציה של אמונות חברתיות והזדהות לאומית בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני?

2. באיזה אופן המרחב הדיגיטלי בירושלים המזרחית משמש כזירה להשתתפות בפעילות פוליטית?

עבודת הדוקטור בנויה כאסופה של שלושה מאמרים אשר התפרסמו בכתבי עת בין-לאומיים.

הפרק הראשון עוסק בשימוש בפייסבוק במהלך מלחמת "צוק איתן" ביולי 2014. באמצעות ניתוח איכותני-ממטי של עמוד הפייסבוק הפופולרי ביותר באותה עת, "שער שכם עכשיו" (باب العמוד الآن), נמצאו שלוש תמות עיקריות: (1) בניית סולידריות עם

עזה; (2) השתתפות פוליטית מקוונת ושימור המחויבות הקהילתית; (3) הנעה לפעולה. ממצאי הפרק מצביעים על כך שהעמוד שימש כפלטפורמת חדשות פלסטינית-ירושלמית המפיצה מידע. יתר על כן, ממצאי המחקר מצטרפים למחקרים אחרים העוסקים ביכולות המדיה החברתית וטכנולוגיות חדשות לשמש פלטפורמות לגיוס, ארגון ויישום פעולות מחאה קולקטיביות. עוצמתו של העמוד באה לידי ביטוי בכך שהוא הפך למעין מרכז מקוון לביטוי זהות לאומית וקהילתית, ואפשר לחברי הקהילה המחוברים לרשת לייצר "פעולה מחוברת" (connective action) שבאה לידי ביטוי במחאה דיגיטלית המתמקדת בפן הדתי ומתוארת בפרק השני.

הפרק השני מתמקד במאבק על מתחם אל-חראם אל-שריף/הר הבית ובביטוי של השיח הדתי-פוליטי בירושלים המזרחית. בדומה למאמר הראשון, המחקר מסתמך על ניתוח איכותני-מתמטי של שני עמודי פייסבוק, "אני מירושלים" (انا من القدس) ו"העיר ירושלים" (مدينة القدس). ממצאי המחקר מראים כיצד העמודים משמשים פלטפורמה להבעת נרטיב קולקטיבי ולהנעה לפעולה, בדגש על המאבק על אל-חראם אל-שריף שהוא כוח מניע ומוקד בסכסוך הישראלי-פלסטיני, הן ברמה הדתית הן בזו הפוליטית. הממצא העיקרי בניתוח מצביע על התפקיד של תושבי ירושלים המזרחית המשתמשים בפייסבוק כשומרי סף של אל-חראם אל-שריף. הם מתפקדים כשומרי סף במובן התקשורתית-עיתונאי, כאשר מנהלי העמודים מנתבים את זרם המידע בנוגע למתחם ומחליטים על התוכן שייכנס או לא ייכנס לעמוד. נוסף על כך הם משמשים כשומרי סף פיזיים של המסגר עצמו בעוד הם נשענים על הנוכחות הפיזית של עוקבי העמוד הירושלמים וקוראים להם לצאת ולהגן על המתחם הקדוש. במהלך כתיבתם של שני הפרקים הראשונים התברר ששני עמודים מרכזיים אשר היו חלק משמעותי בקורפוס נסגרו על ידי פייסבוק, ככל הנראה בשל חשש לקריאה להסתת. סוגיית המגבלות והדיון בשאלת חופש ביטוי במרחב הדיגיטלי נידונים בשני המאמרים הראשונים, ובאופן נרחב יותר בפרק השלישי.

הפרק השלישי בוחן את אופני ההשתתפות הדיגיטלית של תושבי ירושלים המזרחית בפייסבוק, בדגש על נשים. ממצאי המחקר נשענים על ראיונות עומק עם תושבים פלסטינים המשתמשים בפייסבוק, ומצביעים על השתתפות דיגיטלית חלקית שאני מכנה "הימנעות מהשתתפות" (participation avoidance). מושג זה מצביע על השינוי באופני ההשתתפות הדיגיטלית של המרואיינים, אשר בוחרים לא להתנתק לחלוטין מהרשת החברתית, אך בפועל כמעט ואינם מעלים תכנים או מגיבים לתכנים העוסקים בעיקר בנושאים פוליטיים-חברתיים. למעשה הם מפעילים צנזורה עצמית הקשורה למבנה החברתי-פוליטי שבו הם פועלים. המאמר מרחיב את הדיון האקדמי הקיים בדבר אי-השתתפות בפלטפורמות דיגיטליות, דווקא בעידן שבו נרמה כי כולנו משתתפים בפלטפורמות המרושתות ללא הפסקה. הימנעות מהשתתפות מצביעה על תופעה מעניינת של הליכה נגד הזרם והתנגדות למבנים קיימים.

לסיכום, החשיפה המוגברת לתוכן דיגיטלי מעוררת השתתפות פוליטית וחברתית לא רק של קבוצות רוב, אלא גם של קבוצות שוליות אשר קולן בדרך כלל נשמע פחות במרחב הציבורי במצבי שגרה ומשבר. עם זאת, ההנחה שכולנו "מרושתים ללא הפסקה" מחייבת התבוננות נוספת באופן שבו קבוצות שוליות משתמשות בפלטפורמות דיגיטליות ופועלות בהן. ממצאי המחקר מצביעים על מחאה דיגיטלית והשתתפות דיגיטלית מוגבלות הנובעות מההקשר הגיאופוליטי והחברתי של ירושלים המזרחית.

תפיסות, דילמות ודפוסים של שימוש, ביטוי ודיון חברתי, פוליטי ושיווקי של יהודים ישראלים בפייסבוק בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני

יפעת מור

בהנחיית פרופ' יפעת מעוז, המחלקה לתקשורת ועיתונאות, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2019

בעשורים האחרונים, ככל רחבי העולם המדיה הדיגיטלית בכלל והרשתות החברתיות בפרט הן זירה מרכזית לפעילות ענפה ומגוונת: אישית, חברתית, פוליטית ושיווקית. משתמשים יהודים-ישראלים ברשת החברתית פייסבוק, נתקלים בסיטואציות ייחודיות ברשת החברתית עקב היותם חלק מהחברה הישראלית, כחברה משוסעת הנתונה בסכסוך א-סימטרי עיקש ומתמשך. מחקר זה מתמקד בתפיסות, בדילמות, באתגרים ובדפוסים של שימוש, ביטוי ודיון חברתי, פוליטי ומסחרי בפייסבוק של משתמשים יהודים-ישראלים בהקשר החברתי-תרבותי הספציפי של החברה הישראלית כחברה משוסעת המעורבת בסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובהתחשב בכך שפייסבוק היא רשת חברתית גלובלית בעלת ממשק אחיד ברחבי העולם.

המחקר מתבסס על ניתוח תוכן איכותני של ראיונות שנערכו עם משתמשי פייסבוק יהודים-ישראלים צעירים והתמקדו בעיקר בשימוש שהם עושים בפרופיל האישי שלהם ושל פוסטים ותגובות שנאספו מעמוד פייסבוק ומקבוצת פייסבוק. שתי שאלות מרכזיות עומדות במרכז המחקר הנוכחי: (1) אילו דילמות, אתגרים ואסטרטגיות התמודדות מאפיינות את השימוש בפייסבוק לצורך ביטוי פוליטי בחברה הישראלית כחברה משוסעת בסכסוך עיקש ומתמשך בקרב יהודים-ישראלים? (2) באיזו מידה ובאילו דרכים יכולה פייסבוק לעודד או לדכא אינטראקציות בין אנשים המשתייכים לחברה הישראלית המשוסעת ומחזיקים בעמדות סותרות בשאלת הסכסוך הישראלי-פלסטיני ופתרונו, ובין אנשים המשתייכים לשתי הקבוצות המעורבות בסכסוך?

עבודת הדוקטור היא אסופה של שלושה מאמרים שפורסמו בכתבי עת בין-לאומיים. המאמר הראשון עוסק בדילמות, באתגרים ובמנגנוני התמודדות שמפתחים צעירים יהודים-ישראלים כדי לאפשר לעצמם להתבטא בפייסבוק באופן פוליטי תוך כדי צמצום האיומים על ניהול הרושם שלהם. ניתוח תוכן איכותני של 15 ראיונות עומק חצי מובנים שנערכו עם צעירים יהודים-ישראלים והשוואת הממצאים עם מחקר דומה שנערך בהקשר החברתי-תרבותי של צעירים בארצות הברית העלו כי צעירים יהודים-ישראלים הם חדורי מוטיבציה להתבטא פוליטית בפייסבוק. בשעה שמקביליהם בארצות הברית מפעילים צנזורה עצמית ונמנעים מביטוי פוליטי בפייסבוק, צעירים יהודים-ישראלים רואים ערך חברתי-תרבותי בביטוי פוליטי ומאמינים שביטוי פוליטי יכול דווקא לתרום לרושם החיובי לגביהם. עם זאת הם ערים לאיומים על ניהול הרושם שלהם שעלולים להיגרם כתוצאה מביטוי פוליטי ונוקטים דרכים יצירתיות כדי להפחית סיכונים, כמו למשל שימוש בהומור או בסגנון כתיבה מעורפל שיבטיח שלא כל אחד יבין את תוכן הפוסט שפרסמו.

המאמר השני מרחיב את העיסוק בביטוי הפוליטי בהקשר הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובוחר דיון בפייסבוק בין חברים בקבוצות המעורבות בסכסוך הישראלי-פלסטיני. המחקר שבמרכזו מתמקד בעמוד פייסבוק בשם "ערבים מציצים" שמפעילים ערבים-ישראלים ומפרסם פוסטים שכתבו ערבים-ישראלים ופלסטינים בתרגום לעברית כדי להנגישם לציבור היהודי-ישראלי ולאפשר לאוכלוסייה היהודית-ישראלית מפגש עם קולות מתונים מתוך החברה הפלסטינית ללא תיווך ומסגור של תקשורת ההמונים. ניתוח תוכן איכותני של 85 פוסטים ו-3,565 התגובות שפורסמו בעקבותיהם העלה כי פוסטים שמציגים את הקול הפלסטיני המתון וקריאה לשלום עוררו בעיקר דיאלוג חיובי וקונסטרוקטיבי בין קבוצות, שכלל ביטויי הזדהות, קבלה ואחווה. עם זאת, פוסטים שביטאו את הכאב והסבל הפלסטיני עוררו בעיקר תגובות שליליות וחילופי האשמות.

המאמר השלישי ממשיך את העיסוק ביחסים בין הקבוצות המעורבות בסכסוך הישראלי-פלסטיני ומתמקד בקבוצת פייסבוק המיועדת לדיון מקצועי והחלפת ידע לגבי פרסום דיגיטלי. המאמר בוחן תפיסות ופרקטיקות שעולות בדיונים בין מפרסמים יהודים-ישראלים בתגובה למעורבות לא-מתוכננת בקמפינים של פרופילים בעלי שמות ערבים.

באמצעות ניתוח תוכן איכותני של 52 פוסטים ו-797 תגובות שפורסמו בעקבותיהם, חושף מחקר זה כיצד כלי המיקוד של מערכת הפרסום של פייסבוק – שנועדו לאפשר פרסום ממוקד לקהלי יעד רלוונטיים – יכולים לשמש להדרה של משתמשי פייסבוק על רקע השתייכות אתנית-לאומית, וכיצד מפרסמים מאמצים טרמינולוגיות מקצועיות כדי להסביר ולהצדיק פרקטיקות של הדרה של קבוצה אתנית-לאומית מקמפיינים. לסיכום, עבודת דוקטור זו מאפשרת בחינה רחבה של מגוון שימושים שעושים בפייסבוק פרטים בחברה הישראלית-יהודית המשוסעת והמעורבת בסכסוך הישראלי-

פלסטיני המתמשך והעיקש, תוך כדי התייחסות לאתרי פעילות שונים בפלטפורמה זו – הפרופיל הפרטי, עמודים וקבוצות – המאופיינים בנורמות שימוש שונות ובמאפייני פרטיות שונים. העבודה משקפת את המורכבות המאפיינת שימושים פוליטיים, חברתיים ושיווקיים בפייסבוק בהקשר החברתי-תרבותי ופוליטי של החברה הישראלית.

עבודת תזה לתואר שני

עיתון החיילים העבריים: תפקידו החברתיים ומקומה של הכתיבה בראי השואה בעיתון החיל ובמוסף "במאבק"

הלל אסף

בהנחיית ד"ר ענת הלמן, החוג להיסטוריה של עם ישראל, האוניברסיטה העברית, 2021

עיתונות החיילים העברית בצבא הבריטי התקיימה בתצורות שונות בין השנים 1940–1946, ליותה את חיילי היישוב בכל נתיבותיהם ושיקפה את הלכי הרוח בזמן שבו הודפסה. בחינת דפי העיתון כמקור היסטורי מאפשרת הצצה אל חיי היום-יום ותרבות הפנאי של תנועת ההתנדבות העברית, ובייחוד אל זירת העיבוד המשותף של סדר היום האקטואלי מזה ושל אירועי העבר מזה.

עבודת המחקר משלבת כמה נקודות מבט במטרה לבחון את תפקידו השונים של העיתון. העבודה כוללת שלושה פרקים המתארים את תולדות עיתונות החיילים במלחמת העולם השנייה, את חשיבותו של העיתון כמקור היסטורי ואת הפוטנציאל המחקרי הגלום בו. נקודות מבט אלה מציגות את העיתון הן כמפעל עצמאי של תנועת ההתנדבות העברית, הן כמקור מידע רב ערך להבנת דרכי ההתמודדות של היהודים הראשונים שפגשו בניצולי השואה.

הפרק הראשון מציג את שלבי התפתחותה של עיתונות החיילים העברית מעלון דו-שבועי המודפס במכונת כתיבה במדבריות צפון אפריקה ועד לעיתון אזרחי המודפס ב־10,000 עותקים מדי יום בכריסל. בפרק מוצגים האישים והמוסדות שתרמו להקמת העיתון ולתפעולו, כמו גם התחנות הגיאוגרפיות השונות ואופיו המתפתח של העיתון כחלק אינטגרלי מתנועת ההתנדבות הצבאית במלחמה.

הפרק השני בוחן את תפקידו השונים של העיתון כפי שנתפסו בעיני שניים מעורכיו הראשיים: חיים בן-אשר, העורך הראשי, שהיה אמון על הקו הפוליטי-מדיני של העיתון, ונח שטרן, משורר ועורך ספרותי שהיה מופקד על הפן האומנותי. באמצעות בחינה של

כתביהם ופועלם, מוצגים מאפייניו החברתיים, פוליטיים ותרבותיים של העיתון – או האופן בו ניסו אנשי המערכת לעצבו.

הפרק המסכם את העבודה מציג את השתתפותם של חיילי הבריגדה בעיתון, בייחוד על רקע כתיבתם על השואה ומפגשם עם ניצולי השואה. פרק זה מנתח שתי תמות מרכזיות בכתיבה על השואה: שתיקת הניצולים מחד גיסא ושאלת הגבולות המוסריים של כתיבה על השואה מאידך גיסא.

המחקר מושתת על מתודולוגיה של היסטוריה חברתית, נשען על גישת העיתונות הפונקציונליסטית ומתמקד בכוחו החברתי של העיתון לפרש, לעצב ולדון במציאות המשתנה. המדובר בתקופה הדרמטית ביותר בתולדות עם ישראל במאה העשרים בפרט ובעת החדשה בכלל, שבה עוצבו נרטיבים מכוננים של שואה, גבורה, התמודדות עם תוצאות השואה והקמת מדינת ישראל.

בימי גדלות אלה הציע העיתון לחייל (לימים החיל) והמוסף הספרותי שלו "במאבק", זירה רעיונית שאותה העמיד לרשות החיילים העבריים בצבא הבריטי. יתרה מזאת, העיתון משמש כנייר לקמוס שבאמצעותו אפשר לתאר בקווים עדינים את התמודדות היישוב עם השואה: החל במאמצי הגיוס, דרך הסכסוכים הפוליטיים בהנהגת היישוב וכלה בדרכי העיבוד של השואה והמפגש עם הניצולים.